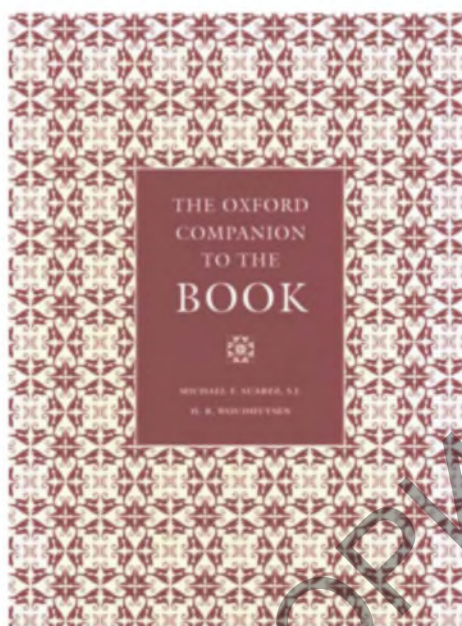

The Oxford Companion to the Book : 2 vol. / ed. by Michael F. Suarez, S. J. and H. R. Woudhuysen. New York : Oxford University Press, 2010. [LXXVI], 1327 p. : il.

Веды, замацаваныя ў энцыклапедычнай літаратуры, у большасці сваёй, прэзентуюць або адлюстроўваюць назапашаныя навукова-даследчы вопыт і сфарміраваныя навуковыя погляды і толькі калі-нікалі іх апярэджваюць. У еўрапейскім комплексе кніжнаўчай энцыклапедыстыкі можна выявіць і той, і другі падыходы¹. Сярод вышальных фактараў сучаснасці, індукуючых патрэбу ў абнаўленні і ўнясенні адпаведных змен у звод сусветных ведаў пра кнігу (і кніжнаўства, бібліялогію), выступаюць як геапалітычныя змены, што адбыліся, так і трансфармацыі

самой кнігі, што адбываюцца. Прымаючы да ўвагі і пад уплывам акрэсленых фактараў, з'яўляюцца новыя энцыклапедычныя выданні пра кнігу ў комплексе сусветных бібліялагічных ведаў, разнастайнасці іх навуковых падходаў і школ, да прыкладу, у Англіі, Германіі, Польшчы, Расіі, ЗША, Францыі, Чэхіі, Японіі.

Пры большай адкрытасці і даступнасці інфармацыі, назапашанай у галіне тэорыі і гісторыі кнігі, ці заўсёды адэкватным атрымліваецца адлюстраванне гісторыі кнігі таго ці іншага народа замежным аўтарам у параўнанні з прынятымі падыходамі ў нацыянальных аўтараў? Як наблізіцца да найбольш поўнага паказу карціны сусветных навуковых кніжнаўчых ведаў, якія дазваляюць разгледзець яго разнастайнасць і нацыянальныя асаблівасці, а значыць, усвядоміць і яго ўзаемасувязі, адзінства і прызначэнне?

У пошуках адказу звернемся да ўнікальнага двухтомнага энцыклапедычнага выдання «The Oxford Companion to the Book» пад агульнай рэдакцыяй Майкла Ф. Суарэса (Michael F. Suarez, S. J.²) і Генры Р. Вудхайсэна (Henry R. Woudhuysen³), якое выйшла ў 2010 г. у выдавецтве «Oxford University Press» у Нью-Ёрку. Над канцэптуальным і змястоўным нападзеннем артыкулаў энцыклапедычнага даведніка, пачынаючы з 2004 г., працавала каманда з 21 асацыяванага і 7 памочнікаў рэдактараў, 368 вучоных у галіне бібліяграфіі і гісторыі кнігі з 27 краін⁴.

Славянскі свет прадстаўлены спецыялістамі з Балгарыі, Польшчы, Расіі, Сербіі, Чэхіі, многія з іх служаць у Брытанскай бібліятэцы ў Лондане, курыруючы адпаведныя кніжныя калекцыі⁵.

«The Oxford Companion to the Book» (OCB), а дакладней, яго стваральнікі, ставячы перад сабой мэту не проста падачы інфармацыі, а прамоцыі новых ведаў і стымулявання новых даследаванняў (т. 1, с. X), упершыню падаюць на англійскай мове ў такім сінтэтычным і энцыклапедычным выглядзе глабальную сусветную канцэпцыю развіцця кніжнай культуры з даўніх часоў і да сучаснасці; праз аналіз таго, як кніга і грамадства фарміравалі адзін аднаго, ахопліваюць шырокі спектр кнігазнаўчых і сумежных дысцыплін. Цікава заўважыць, што адным з галоўных палажэнняў дадзенага праекта, як падкрэслена ва ўводзінах (т. 1, с. XI), з'яўлялася ідэя прэзентацыі бібліяграфіі і гісторыі кнігі не варожымі, а ўзаемабагачальнымі і глыбока ўзаемазвязанымі навуковымі кірункамі, што адлюстравана і ў спецыяльных артыкулах, прысвечаных «бібліяграфіі» (т. 1, с. 525–526), «гісторыі кнігі» (т. 2, с. 794–795), параўноўваючы якія нельга не заўважыць пераважнае становішча тэрміна «бібліяграфія», які ўключае ў сябе і «гісторыю кнігі». Адпаведна падыходам англа-амерыканскай навуковай школы⁶ назва навукі, якая займаецца вывучэннем кнігі, – бібліяграфія (bibliography – the study of books), што складаецца з уліковай (enumerative), аналітычнай (analytical), апісальнай (descriptive), тэкстуальнай (textual), гістарычнай (historical) бібліяграфій. Але калі, як адзначана ў OCB, «гістарычная бібліяграфія», якая адносіцца да гістарычнага вывучэння кніг, «у якасці тэрміна была выціснута 'гісторыя кнігі' ці *histoire du livre*»⁷, то «гісторыя кнігі» паўстае комплексам «інтэлектуальных і культурных даследаванняў, міждысцыплінарных ці мультыдысцыплінарных па сваёй прыродзе, якія датычацца кнігі, яе вытворчасці, распаўсюджвання і спажывання, звязаных з гісторыяй літаратуры, эканомікі, палітыкі, сацыяльнай і рэлігійнай гісторыяй < > і хоць фізічная кніга выступае ў якасці асноўнага аб'екта даследавання, прымае (сэння гісторыя кнігі. – Л. Д.) больш агульную і дыяхранічную перспектыву»⁸, што служыць яшчэ адной падставай для характарыстыкі гісторыі кнігі як адной з фундаментальных гістарычных навук⁹.

Непасрэдна тэрмін «кніга» прадстаўлены ў OCB двума кароткімі значэннямі¹⁰. У першым «кніга» глумачыцца як тэрмін, які выкарыстоўваецца для абазначэння любых з многіх відаў тэксту, распаўсюджанага ў пісьмовых ці друкаваных формах, а ў абстрактным, нематэрыяльным сэнсе «кніга» можа быць апісана і ў сваім інтэрнэт-праяўленні¹¹ (т. 1, с. 543), у другім – як частка, якая выкарыстоўваецца ў сэнсе главы ці часткі, каб абазначыць разбіццё цэлага тэксту, у прозе ці вершах¹². Каб пашырыць і ўдакладніць разуменне падыходаў да зместу тэрміна «кніга» ў OCB, варта звярнуцца і да ўводзінаў (т. 1, с. X–XI), дзе М. Суарэс

і Г. Вудхайсэн выказваюць свае адносіны да «кнігі» і «гісторыі кнігі» (нацыянальнай, рэгіянальнай), прытрымліваючыся сцвярджэнняў Роберта Дарнтона¹³, а таксама да спецыяльнага эсэ, прысвечанага «электроннай кнізе» (Electronic Book), дзе прапанавана наступная дэфініцыя: «электронная кніга (таксама е-кніга, лічбавая кніга) – тэкст-выява, атрыманы і апублікаваны на аснове лічбавай формы і чытаны на камп’ютарах ці іншых лічбавых прыстасаваннях»¹⁴.

Змены, што адбываюцца ў сучасным навуковым свеце, адлюстроўваюць уведзеныя ці замененыя тэрміны ў назвах навук: напрыклад, замест ‘library science’ (ці «бібліятэказнаўства») у ОСВ знаходзім ‘information science’ (т. 2, с. 819–820). У шэрагу артыкулаў энцыклапедычнага даведніка шырока выкарыстоўваецца тэрмін «кніжная культура» (book culture), які ў поўным аб’ёме адлюстроўвае сваё значэнне, хоць і не замацаваны яшчэ адпаведным азначэннем, што дае магчымасць удасканалення ў далейшай перспектыве. На жаль, такія тэрміны, як «кнігазнаўства», ці «бібліялогія», зусім праігнараваны ў ОСВ, у той жа час яны шырока прымяняюцца ў шэрагу еўрапейскіх краін, прэзентуючы як навуковыя парадыгмы, так і навуку пра кнігу.

Магчыма, калі б у энцыклапедычным даведніку знайшлося месца і для інфармацыі пра існуючыя ў свеце навуковыя школы і падыходы да вывучэння кнігі і кніжнай культуры¹⁵, то ўдалося б пазбегнуць і некаторых суб’ектыўных меркаванняў і абмежаваных, у некаторым сэнсе, інтэрпрэтацый, што мы паспрабавалі разгледзець на прыкладзе ўключанай у ОСВ гісторыі кнігі Расіі, Беларусі і Украіны.

Але спачатку ўявім сабе яшчэ і той аб’ём тэм і кірункаў, над якімі працавалі сотні аўтараў, і адшукаем месца ўсходнеславянскай тэматыкі ў структуры і змесце ОСВ. Задае тон усяму выданню ўводная і даведкавая частка першага тома ОСВ, якая ўключае: прадмову (с. VIII), уводзіны (с. IX–XIII), алфавітны спіс рэдактараў і супрацоўнікаў (с. XIV–XXVI), алфавітны спіс ініцыялаў аўтараў (с. XXVI–XXVIII), тэматычны спіс артыкулаў (с. XXIX–LX), настаўленне для чытача (с. LXI–LXII), спіс абрэвіятур (с. LXIII–LXV).

Асноўную частку першага тома (с. 1–442) складаюць эсэ (48 ці 51)¹⁶: 19 тэматычных па агульнай гісторыі прадмета – «1. Сістэмы пісьма», «2. Святая Кніга», «3. Антычная кніга», «4. Гісторыя кнігі ў Візантыі», «5. Еўрапейская сярэднявечная кніга», «6. Еўрапейская рэвалюцыя друку», «7. Кніга як сімвал», «8. Трансляцыя габрэйскіх ведаў праз рукапісныя і друкаваныя кнігі», «9. Місіянерскі друк», «10. Папера», «11. Тэхналогія друку», «12. Эканоміка друку», «13. Манускрыпты пасля ўзнікнення друку», «14. Друкаваныя аднадзёнкі», «15. Дзіцячыя кнігі», «16. Гісторыя ілюстрацыі і тэхналогій», «17. Пераплёт», «18. Тэорыя тэксту, рэдакцыйная тэорыя і тэксталагія», «19. Электронная кніга», а таксама 29 (ці 32)¹⁷ геаграфічных па гісторыі кнігі розных краін¹⁸

і рэгіёнаў свету. Прадставім у паслядоўным парадку: «20. Гісторыя кнігі ў Брытаніі»; «21. – у Ірландыі»; «22. – у Францыі»; «23. – у краінах Бенілюкс»; «24. – у Германіі»; «25. – у Швейцарыі»; «26. – у Скандынаўскіх краінах»; «27. – на Пірынейскім паўвостраве»; «28. – у Італіі»; «29. – у сучаснай Грэцыі»; «30. – у Аўстрыі»; «31. – у Венгрыі»; «32. – у Чэшскай Рэспубліцы і Славакіі»; «33. – у Польшчы»; «34. – у Балтыйскіх дзяржавах»; «35. Славянская кніга ў Расіі, Украіне і Беларусі»; «36. Гісторыя кнігі на Балканах»; «37. – на поўдні ад Сахары»; «38. – у мусульманскім свеце»; «39. – на Індыйскім субкантыненте»; «40. – у Кітаі»; «41. – у Карэі»; «42. – у Японіі»; «43. – у Паўднёва-Усходняй Азіі»; «44. – у Аўстраліі»; «45. – у Новай Зеландыі»; «46. – у Лацінскай Амерыцы»; «47. – у Канадзе»; «48. – у ЗША».

Пасля эсэ ідуць артыкулы ў алфавіце назваў рубрык (усяго 5160, як адзначана ва ўводзінах): у першым томе – ад А да С (с. 443–653), у другім томе, працягваючы нумарацыю, – ад D да Z (с. 654–1282). Акрамя таго, другі том ОСВ таксама ўтрымлівае навукова-даведкавы апарат: паўтарае з першага тома настаўленне для чытача (с. VII–VIII) і спіс абрэвіятур (с. IX–XI), а на заканчэнне мае алфавітны паказальнік (с. 1283–1325) і пералік ілюстрацый (с. 1327) да ўсяго выдання. Да ўсяго тэксту ОСВ прыменена агульная сістэма ўзаемазвязаных спасылак і адсылак, якія вызначаюцца скрупулёзнай і дэталёвай прапрацоўкай.

Азнаёміўшыся ў першым томе з «Thematic Index of Entries», можна выдзеліць некалькі тэм эсэ, да якіх неабходна звярнуцца – у першую чаргу – у пошуках інфармацыі па гісторыі рускай, беларускай (асабліва раскіданай) і ўкраінскай кнігі: у паслядоўнасці размяшчэння ў ОСВ – 33-я тэма па гісторыі кнігі ў Польшчы (аўтар Джанэт Змрочэк¹⁹), 34-я – па гісторыі кнігі ў краінах Балтыі (аўтар Юрген Вармбрунн²⁰) і асноўная – гэта 35-я тэма «The Slavonic Book in Russia, Ukraine, and Belarus» (т. 1, с. 297–306).

Эсэ, прысвечанае славянскай кнізе ў Расіі, Украіне і Беларусі, падзелена на 12 тэматыка-храналагічных перыядаў: «1 Раннія ўходнеславянскія манускрыпты», «2 Пачатак кнігадрукавання», «3 Друк у Маскве ў 17 ст.», «4 Беларускі і ўкраінскі друк, 16–17 стст.», «5 Расія ў 18 ст.», «6 Прыватныя друкарні ў Расіі», «7 Расія ад 19 ст. да Першай сусветнай вайны», «8 Украіна і Беларусь у складзе імперый: Расійскай і Аўстра-Венгерскай», «9 Савецкі Саюз», «10 Посткамуністычная Расія», «11 Постсавецкая Беларусь», «12 Незалежная Украіна».

Крыстын Томас²¹, аўтар прадстаўленага матэрыялу, пачынае свой апавед з часоў хрышчэння Кіеўскай Русі і прасочвае падзеі развіцця кірылічнай кнігі да пачатку XXI ст., да сучасных Расіі, Беларусі і Украіны («10 Post-communist Russia», «11 Post-Soviet Belarus», «12 Independent Ukraine»). Як можна заўважыць, не ўсе выдзеленыя перыяды паказваюцца ў пэўных часавых ці тэрытарыяльных межах, асабліва гэта датычыцца

ца агромністага адрэзка гісторыі да XVI ст., які прадстаўлены даволі схематычна як з пункту гледжання палітычнага, сацыяльнага, рэлігійнага развіцця, так і з пункту гледжання развіцця гісторыі рукапіснай кнігі, якой удзелена, на нашу думку, зусім недастаткова ўвагі. Такім чынам, прэзентуецца ў асноўным гісторыя кнігі друкаванай.

Разам з агульнымі каранямі ў гісторыі славянскай кнігі К. Томас спрабуе вывучыць і некаторую спецыфіку ў развіцці рускай, беларускай і ўкраінскай кнігі, асабліва ў пачатку ўзнікнення і распаўсюджвання кнігадрукавання, адзначаючы ўкраінскую і беларускую кніжныя культуры як кантрасныя маскоўскай, разам з тым на якія значны ўплыў аказалі традыцыі цэнтральна-еўрапейскага рэнесансу, адлюстраваныя ў кірылічных выданнях Ф. Скарыны (Skaryna)²², але якіх і калі і дзе надрукаваных, застаецца здагадацца ці звяртацца непасрэдна да асобнага артыкула ў ОСВ, прысвечанага беларускаму першадрукару. Імя Ф. Скарыны, як і Ш. Фіёля, толькі ўзгадана ў якасці прыкладу на раннім этапе кірылічнага друку, дзе асноўная ўвага адведзена пачатку кнігадрукавання ў Маскве (адзначаны 7 ананімных набажэнскіх выданняў, дзейнасць І. Фёдарава і П. Мсціслаўца), якое, як здаецца верагодным К. Томас, распаўсюдзілася сюды з Польшчы праз Украіну і Беларусь.

XVI і XVII стст. якраз і прадстаўлены як найбольш плённыя ў развіцці беларускай і ўкраінскай кірылічнай кнігі, што адпавядала еўрапейскім друкаваным традыцыям (сям'я Мамонічаў, гетман Г. Хадкевіч, князь К. К. Астрожскі²³, І. Фёдараў, М. Слэзка, П. Магіла), а манастыр Святога Духа ў Вільні – як найбольш значны для беларускай кніжнай культуры і Кіева-Пячорская лаўра – для ўкраінскай²⁴. Адзначаныя 4 тыпы друкарняў, якія належалі праваслаўным купцам, магнатам, брацтвам, манастырам, размяшчаліся ў больш як 30 месцах, сярод іх асноўны прырост кніжнай прадукцыі давалі Вільня, Кіеў і Львоў. У адрозненне ад маскоўскай кніжнай культуры, як не без падстаў заўважае К. Томас, украінская і беларуская кнігі ствараліся ў асяроддзі, дзе праваслаўе не было адзінай рэлігіяй, але, дадалі б мы, якое змагалася за захаванне сваіх традыцый, што, дарэчы, пацвердзілі б выданні на беларускай мове – «Катэхізіс» (1562) С. Буднага і «Евангелле» (каля 1580) В. Цяпінскага, у прадмовах да якіх утрымліваўся заклік да захавання роднай мовы, культуры і традыцый.

У XVII ст., нягледзячы на дзяржаўны і царкоўны кантроль друку ў Маскоўскай дзяржаве, што аўтар пацвярджае некаторымі прыкладамі з дзейнасці цара Аляксея (Міхайлавіча) і Патрыярха Маскоўскага Нікана, да маскоўскіх тыпографіаў таксама прыходзіць поспех, і яны становяцца самымі буйнымі вытворцамі кірылічных кніг. Асноўная частка выданняў належала Друкарскаму двару і была рэлігійнай па сваім змесце. Адзначаны таксама маскоўскія новаўвядзенні: першыя кнігі

з ілюстрацыямі (1637) Васілія Бурцава-Пратапопава (супрацоўнічаў з беларускім друкаром С. Собалем), першая друкаваная маскоўская Біблія з гравюрамі (1663), а таксама і першая «Русская грамматика», надрукаваная ў Оксфардзе ў 1696 г. Але не патрапіла ў поле зроку К. Томас, да прыкладу, такая вядомая асоба, адыграўшая відную ролю ў гісторыі рускага асветніцтва XVII ст., як Сімяон Полацкі²⁵, які ў 1678 г., карыстаючыся заступніцтвам цара Фёдара Аляксеевіча, адкрыў у Крамлі незалежную ад патрыяршай цэнзуры друкарню, першай кнігай у ёй стаў «Букварь языка словенска» (1679).

XVIII ст. прадстаўляе ў асноўным Расія – пятроўская і кацярынінская, калі былі ажыццёўлены значныя дзяржаўныя змены ў галіне друку, што пацягнулі царкву і развівалі свецкую кнігу і прыватную ініцыятыву не толькі ў Маскве і Санкт-Пецярбургу, але і ў 17 гарадах у правінцыі, якія аўтар даволі поўна (наколькі магчыма ў даведкавым выданні), з прыцягненнем інфармацыі і пра распаўсюджванне друкаванай прадукцыі, і пра яе цэнзуру паказвае ў дзвюх тэмах: «5 Eighteenth-century Russia», «6 Private printers in Russia».

Для беларускай жа і ўкраінскай кніжных культур, па меркаванні К. Томас, XVIII ст. – час упадку, дамінуючага ўплыву каталіцызму ў Вялікім Княстве Літоўскім (of Poland-Lithuania, як у ОСВ) і кнігадрукавання ўніятаў, асабліва ў Супраслі (in the Supraśl Monastery). Якая-небудзь іншая інфармацыя аб выдавецкай дзейнасці на тэрыторыі Беларусі ў XVIII–XIX стст. адсутнічае, праўда, яшчэ акрамя аднаго ўказання (адносна перыяду Расійскай імперыі), што друкарні існавалі «ў адміністрацыйных цэнтрах Беларусі (Віцебск, Гродна, Магілёў і Полацк) для публікацыі афіцыйных дырэктыў і дакладаў на рускай мове»²⁶. У дадзеным прыкладзе чамусьці не аказалася губернскага Мінска, і ці не таму, што меў ён назву Мінска-Літоўскага?²⁷

Ненашмат больш асветлена гісторыя ўкраінскай кнігі, пачынаючы з публікацыі пароды на «Энеіду» Вяргілія, ажыццёўленай на ўкраінскай мове І. Катлярэўскім у Санкт-Пецярбургу (1798). Адзначаюцца дзейнасць выдавецтваў ва Усходняй Украіне (Харкаў, Кіеў, Адэса, Чарнігаў, Палтава), жорсткая цэнзура ўкраінскай мовы ў Расійскай імперыі і развіццё эміграцыйнага друку; больш спрыяльныя ўмовы для ўкраінскага кнігавыдання на тэрыторыі Заходняй Украіны ў складзе Аўстра-Венгрыі. Адлюстраваны ў публікацыі і такія важныя гістарычныя моманты, як 1905 і 1906 гг., калі ў выніку рэвалюцыі ў Расіі з'яўляюцца ўкраінска- і беларускамоўны перыядычны друк, нацыянальная літаратура, асветніцкія таварыствы і выдавецтвы.

Найбольш поўна перыяд XIX – пачатку XX ст. (да 1914 г.) прадстаўляе гісторыя кнігі ў самой Расіі: гэта і выдавецкая дзейнасць, кніжны гандаль, бібліятэчная і бібліяграфічная праца, пададзеныя ў кантэксте дзяржаўнай палітыкі (рэформ) у галіне друку, якія аказалі, у тым ліку, уплыў на

фарміраванне адрозных рыс сталічных і правінцыйных выдавецтваў. На фоне прыведзенага матэрыялу – асноўнага ці галоўнага – не ўбачым, да прыкладу, інфармацыі аб фарміраванні ў гэты час буйнейшых расійскіх бібліятэк.

Савецкі перыяд у гісторыі ўкраінскай, а яшчэ ў большай ступені беларускай кнігі адлюстраваны ў вельмі абагульняльным выглядзе, што «закрывае» толькі наступная фраза: «паралельныя падзеі адбываліся ва Украіне і ў Беларусі». І тое, што гаворыцца ў гэтым пра Украіну, напрыклад пра рэнесанс нацыянальнай літаратуры і кнігавыдання – перыяд украінізацыі, то гэта мы можам толькі падразумяваць для Беларусі, калі ведаем ужо пра тое, што адбывалася тут у 1920-я гады беларусізацыя; у 1939 г. змяніліся межы не толькі УССР, у склад якой увайшла Заходняя Украіна (Галіцыя), але таксама і БССР, да якой была далучана вялікая тэрыторыя Заходняй Беларусі і г. д. Відаць, таму і выходзіць, што «пад канец савецкага перыяду Беларусь была, напэўна, найбольш русіфікавана з усіх рэспублік, са слабым пачуццём нацыянальнай ідэнтычнасці»²⁸.

Цалкам карціна гісторыі кніжнай справы ў перыяд Савецкага Саюза лагічна прадстаўлена ў паслядоўнасці асноўных этапаў яе развіцця, звязаных з гадамі праўлення І. Сталіна, М. Хрушчова, Л. Брэжнева, М. Гарбачова; ціскі сістэмы кантролю і цензуры, спароджаныя імі «спецхраны»; і «чорны» кніжны рынак, «самиздат», якія спрабавалі змагацца з дэфіцытам свабоды слова за дэмакратычны друк. Няшмат увагі ўдзелена савецкім дзяржаўным бібліятэкам, і амаль адсутнічае інфармацыя аб кніжным гандлі.

Ад кнігі савецкіх часоў, ідэалагічнага інструменту таталітарнай дзяржавы, К. Томас робіць плаўны пераход да наступнага постсавецкага перыяду (1990-я – пачатак 2000-х гг.), звяртаючы ўвагу на першыя сістэмныя змены канца 1980-х – пачатку 1990-х гг., у выніку якіх з'явіліся новыя заканадаўчыя акты ў галіне друку (1990) і бібліятэчнай справы (1994), пачалася дэманіпацыя дзяржаўнага кнігавыдання, пры падтрымцы недзяржаўных арганізацый стаў развівацца прыватны сектар, пашыралася дэмакратызацыя ў галіне бібліятэчнай справы і кніжнага гандлю. Разам з агульнымі тэндэнцыямі ў постсавецкай кніжнай справе выяўляюцца і асноўныя статыстычныя даныя вынікаў кнігавыдання, што адрозніваюць яго стан у Расіі, Украіне і Беларусі. Гэта, да прыкладу, дэманструюць указаныя спад і крызісныя з'явы ў выдавецкай справе: у Расіі ў 1992–1993 гг. і Украіне ў 1991–2000 гг.; правядзенне ў Беларусі ў пачатку 1990-х гг. палітыкі беларусізацыі і ўвядзенне з 1995 г. – рускай мовы як другой дзяржаўнай, што прывяло да змянення сітуацыі ў нацыянальным кнігавыданні краіны²⁹; параўнанне выпуску колькасці кніг на аднаго чалавека: у 2002 г. ва Украіне выпушчана менш за адну кнігу на чалавека, у Расіі – 3,5, у Беларусі – 7 кніг.

Такім чынам, заканчваючы эсэ 2002 годам, К. Томас пакідае чытача для далейшых самастойных пошукаў і роздуму, у тым ліку і ў вызначэнні розніцы паміж посткамуністычнай Расіяй, постсавецкай Беларуссю і незалежнай Украінай.

З дзесяці асноўных крыніц, выкарыстаных для дадзенага эсэ, дзве прысвечаны гісторыі беларускай кнігі: М. Р. Баразны «Беларуская кніжная графіка, 1960–1990-х гадоў» (2001), Я. Л. Неміроўскага «Франциск Скорина» (1990); дзве – гісторыі ўкраінскай кнігі: Я. Ісаевіча «Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми» (2002), І. Агіенкі «Історія українського друкарства» (1925; рэпр. 1994).

Гісторыю рускай кнігі прадстаўляюць дзве крыніцы: М. М. Куфаева «История русской книги в XIX веке» (1927; рэпр. 2003) і «Книжные центры Древней Руси» пад рэдакцыяй Д. Ліхачова (у 2 т., 1991–1994); чатыры крыніцы на англійскай мове: S. Lovell «The Russian Reading Revolution» (1999), G. Marker «Publishing, Printing, and the Origins of Intellectual Life in Russia, 1700–1800» (1985), M. Remnek, ed. «Books in Russia and the Soviet Union: Past and Present» (1991), G. P. M. Walker «Soviet Book Publishing Policy» (1978).

Ужо на першы погляд заўважна, што гістарыяграфія па гісторыі беларускай, украінскай і рускай кнігі па стане на пачатак XXI ст. прадстаўлена вельмі-вельмі сціпла. Возьмем, да прыкладу, хоць бы такія асноўныя на час стварэння ОСВ працы абагульняльнага характару па гісторыі беларускай кнігі, як каталог «Кніга Беларусі, 1517–1917» пад рэд. Г. Я. Галенчанкі (1986), манаграфія Ю. А. Лабынцава «Пачатак Скарынам. Беларуская друкаваная літаратура эпохі Рэнэсансу» (1990), вучэбны дапаможнік Н. Ю. Бярозкінай «Гісторыя кнігадрукавання Беларусі (XVI – пачатак XX ст.)» (1998; 2000) і манаграфія М. В. Нікалаева «Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага» (у серыі «Гісторыя беларускай кнігі»³⁰, 2009, т. 1).

Нягледзячы на тое, што гісторыя кнігі ў Расіі, Украіне і Беларусі, па версіі Крыстын Томас, прадстаўлена з пэўнымі прабеламі – у стагоддзі (асабліва для беларускай кнігі) і толькі часткова (гісторыя славянскага, ці кірылічнага³¹, кнігадрукавання), а такія з’явы і працэсы, як самвыдат³² ці эміграцыйны друк³³, былі характэрны не толькі для Расіі і Украіны, гэта гісторыя кнігі ўжо не ёсць «terra incognita», асабліва для Беларусі і Украіны. І калі ў некаторых артыкулах ОСВ не зусім дакладна абазначана нацыянальная прыналежнасць дзеячаў кніжнай справы³⁴, то гэта карэктуюцца ў змесце такіх, да прыкладу, персанальных рубрык, як «Fedorov Ivan» (т. 2, с. 718), «Mohyla Petro» (т. 2, с. 937), «Mstislavets Peter Timofeev» (т. 2, с. 949), «Skaryna Francysk» (т. 2, с. 1160), «Slezka Mikhail» (т. 2, с. 1161) – аўтар К. Томас, а таксама відаць у транслітэрацыі імён, геаграфічных назваў на лацініцу з захаваннем нацыянальнай асновы,

напрыклад: Skaryna Francysk, Hrodna, Belarus; Lviv, Chernihiv, Kharkiv, хоць сустракаюцца і рускамоўныя: Brest-Litovsk, Polotsk, польскамоўныя – Wilno³⁵.

Раскрываючы ж тэмы па гісторыі кнігі тых ці іншых краін і народаў, аўтары, як можна заўважыць, прытрымліваліся агульнай канцэпцыі ОСВ, якой выступае кніжная культура (book culture). І, на наш погляд, найбольш паслядоўнай у гэтых адносінах, сярод абазначаных артыкулаў, з'яўляецца праца Джанэт Змрочэк (Janet Zmroczek) «The History of the Book in Poland» (т. 1, с. 288–291), у якой аўтар, грунтоўчыся на польскіх крыніцах, паэтапна прадстаўляе фарміраванне і развіццё кніжнай культуры Польшчы (ад X ст. да 2003 г.), адзначаючы, напрыклад, мультыэтнічнасць грамадства (з XIV ст.), фактары, якія ўплывалі на кніжную культуру ў розныя перыяды, у тым ліку ў перыяд канфедэрацыі Кароны і ВКЛ (Poland–Lithuania), падкрэслівае і ролю Віленскага ўніверсітэта (у перыяд Расійскай імперыі), прасочвае шляхі інтэграцыі з еўрапейскай культурай праз асвету, друк, кніжны гандаль, кнігазборы.

«The Oxford Companion to the Book», які дазваляе, такім чынам, ажыццяўляць разнастайныя параўнанні, а не толькі рознабакова раскрывае дасягненні і асаблівасці англа-амерыканскай навуковай школы, дае і ўнікальную магчымасць разумення адзінства свету ведаў пра кнігу, што пацверджана вытрыманай агульнай канцэпцыяй даведніка, яго зместам, высоканавуковым даведачным апаратам, а ў цэлым, безумоўна, экспануе адно з буйнейшых дасягненняў даследавання кніжнай культуры ў сусветным маштабе, якое прадстаўляе высокі ўзровень развіцця сучаснай бібліялогіі.

¹ Мигонь, К. Зачем научной дисциплине (например, книговедению) необходимы энциклопедии? / К. Мигонь // Современные проблемы книжной культуры: основные тенденции и перспективы развития : материалы V Междунар. науч. семинара, Минск, 19–20 апр. 2016 г. – Минск : ЦНБ НАНБ ; Москва : ФГБУ науки Науч. и изд. центр «Наука» РАН, 2016. – С. 163–167.

² Майкл Ф. Суарэс (Michael F. Suarez, S. J.), прафесар, дырэктар Цэнтра вывучэння рэдкіх кніг Універсітэта Вірджыніі, галоўны рэдактар праекта «Oxford Scholarly Editions Online» (OSEO), суаўтар «The Cambridge History of the Book in Britain» (2009. Т. 5: 1695–1830.). – URL: <http://rarebookschool.org/faculty/general/michael-suarez/>.

³ Генры Р. Вудхайсэн (H. R. Woudhuysen), акадэмік, прафесар, спецыялізуецца на англійскай літаратуры эпохі Адраджэння. У 2012 г. назначаны рэктарам Каледжа Лінкальна ў Оксфардзе. Раней быў дэканам факультэта мастацтваў і гуманітарных навук ва Універсітэцкім каледжы Лондана. Сумесна з Майклам Ф. Суарэсам выступіў рэдактарам выдання (2013, 2014) «The Book: A Global History» (Michael F. Suarez, S.J. and H. R. Woudhuysen). – URL: <https://www.lincoln.ox.ac.uk/Fellows/HenryWoudhuysenFBA>.

⁴ Гл.: ОСВ. Т 1. С. IX: Introduction – The Oxford Companion to the Book : 2 vol. / ed. by Michael F. Suarez, S. J. and H. R. Woudhuysen. – New York : Oxford University Press, 2010. – [LXXVI], 1327 p. : il. – URL: https://www.academia.edu/18763184/Michael_Suarez_et_al_Oxford_Companion_to_the_Book_OUP_2011.

⁵ Гл.: ОСВ. Т 1. С. XIV–XXVI: Editors and Contributors.

⁶ Напрыклад, гл.: Мігань, К. Назвы навукі пра кнігу. Тэрміналогія, лексіка і семантыка / К. Мігань ; пер. Л. Доўнар // Весн. Беларус. дзярж. ун-та культуры і мастацтваў. – Мінск, 2016. – № 1 (25). – С. 162–170; Migoń, K. Bibliologia historyczna w kręgu wrocławskiego bibliotekoznawstwa uniwersyteckiego / K. Migoń // Bibliologia i informatologia / pod red. D. Kuźminy. – Warszawa : Polskie Towarzystwo Bibliologiczne. Oddział Warszawski, 2011. – S. 47–49.

⁷ Гл.: ОСВ. Т. 1. С. 526: «historical bibliography refers to the historical study of books, and as a term it has been displaced by ‘history of the books’ or *histoire du livre*» (аўтар – Stephen Karian).

⁸ Гл.: ОСВ. Т. 2. С. 794: «history of the book a complex of intellectual and cultural enquiries, interdisciplinary or multidisciplinary in nature, which are concerned with the book and its production, dissemination, and consumption, in relation to literary, economic, political, social, and religious histories <...> and although it takes the physical book as an essential object of study, it adopts a more general and diachronic perspective» (аўтар – Marcus Walsh).

⁹ Migoń, K. Bibliologia historyczna w kręgu wrocławskiego bibliotekoznawstwa uniwersyteckiego / K. Migoń // Bibliologia i informatologia / pod red. D. Kuźminy. – Warszawa : Polskie Towarzystwo Bibliologiczne. Oddział Warszawski, 2011. – S. 47.

¹⁰ Гл. для параўнання: Немировский, Е. Л. Книга / Е. Л. Немировский // Книга : энцикл. / Всерос. кн. палата ; гл. ред. В. М. Жарков. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1999. – С. 77.

¹¹ Гл.: ОСВ. Т. 1. С. 543: «book (1) – A word that has long been used interchangeably and variously to signify any of the many kinds of text that have been circulated in written or printed forms, and the material objects through which those words and images are transmitted. The ancestor of the modern word ‘book’ is used in both senses in Anglo-Saxon documents. This Oxford Companion is a book in the abstract, noncorporeal sense (and can be thus described in its Internet manifestation), and also in the physical sense of a threedimensional object in codex format. Books in that first sense have been manifested in the second one in a wide variety of shapes and sizes from ephemera to elephant folios, using many different materials» (аўтар – David Pearson).

¹² Гл.: ОСВ. Т. 1. С. 543: «book (2) – The word ‘book’ is often used in the sense of chapter or part, to signify a subdivision of a whole text, in prose or verse» (аўтар – David Pearson).

¹³ Гл. таксама: Migoń, K. Bibliologia historyczna w kręgu wrocławskiego bibliotekoznawstwa uniwersyteckiego / K. Migoń // Bibliologia i informatologia / pod red. D. Kuźminy. – Warszawa : Polskie Towarzystwo Bibliologiczne. Oddział Warszawski, 2011. – S. 49.

¹⁴ Гл.: ОСВ. Т. 1. С. 164: «An electronic book (also e-book, ebook, digital book) is a text- and image-based publication in digital form produced on, published by, and readable on computers or other digital devices» (аўтар – Eileen Gardiner and Ronald G. Musto).

¹⁵ Мигонь, К. Наука о книге: очерк проблематики : пер. с пол. / К. Мигонь ; науч. ред. Е. Л. Немировский. – М. : Книга, 1991. – 197, [3] с. : ил.; Мігань, К. Кніжная культура – спроба акрэслення паняцця як навуковай катэгорыі / Кшыштаф Мігань ; пер. з пол. Ларысы Доўнар // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: гісторыя і сучаснасць : зб. навук. прац / склад. Л. І. Доўнар, Т. І. Самайлюк ; адказ. рэд. Л. І. Доўнар. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2011. – [Вып. 3]. – С. 17–39.

¹⁶ Выйшлі з дадаткамі асобнай кнігай у 2013 г. (першае выданне). Гл. таксама: The Book: A Global History / edited by Michael F. Suarez, H. R. Woudhuysen. – Oxford University Press, 2014. – 672 p. – ISBN: 978-0199679416. Size: 18.2 MB Format: PDF / ePub / Kindle.

¹⁷ Гісторыі кнігі ў Брытаніі прысвечаны артыкулы, пранумараваныя як «20a» (1475–1800), «20b» (1801–1914), «20c» (пасля 1914 г.), а таксама гісторыі кнігі ў Паўднёва-Усходняй Азіі – «43a» (астраўная частка) і «43b» (мацерыковая частка).

¹⁸ Напрыклад, артыкул, прысвечаны гісторыі кнігі ў Грузіі, размешчаны ў агульным алфавітным парадку артыкулаў. Гл.: ОСВ. Т. 2. С. 747–748: Georgia, history of the book in.

¹⁹ Джанэт Змрочэк (Janet Zmroczek), куратар Еўрапейскай калекцыі ў Брытанскай бібліятэцы, у сферы інтарэсаў якой даследаванні Польскай і Балтыйскай калекцыі ў Брытанскай бібліятэцы.

²⁰ Юрген Вармбрунн (Jürgen M. Warmbrunn), доктар, славіст, гісторык, намеснік дырэктара Інстытута гісторыі Усходняй і Цэнтральнай Еўропы імя І. Г. Гердэра – Асацыяцыя Ляйбніца (Марбург, Германія).

²¹ Крыстын Томас (Christine Thomas), доктар, з’яўлялася куратарам Славянскай і Усходне-Еўрапейскай калекцыі Брытанскай бібліятэцы. Вядома як выдавец міжнароднага часопіса даследаванняў па гісторыі расійскай і ўсходне-еўрапейскай бібліяграфіі, бібліятэк і друку – «Solanus» (Лондан).

²² Гл.: ОСВ. Т. 1. С. 297.

²³ У эсэ: Vasyl Kostiatyn of Ostrih (Konstanty Wasyl Ostrogski).

²⁴ Гл.: ОСВ. Т. 1. С. 298: «For Belarusian book culture, the most important was that of the Vilnius Holy Spirit Monastery, and, for Ukrainian works, the press of the Kiev Monastery of the Caves, founded in 1616».

²⁵ Пра Сімяона Полацкага (Самуіл Пятроўскі-Сітняновіч, 1629–1680), выбітнага дзеяча беларускай, рускай і славянскай культуры гл., напрыклад: Симеон Полоцкий и его книгоиздательская деятельность / подгот. В. К. Былинин [и др.] ; под ред. А. Н. Робинсона. – М. : Наука, 1982. – 352 с. – (Рус. старопеч. лит. (XVI – первая четверть XVIII в.)).

²⁶ Гл.: ОСВ. Т. 1. С. 303: «in the administrative centres of Belarus (Vitebsk, Hrodna, Mohileu, and Polotsk) for publication of official directives and reports in Russian».

²⁷ Гл., напрыклад: Доўнар, Л. І. Развіццё кнігавыдавецкай дзейнасці ў Мінску (1795–1917): кнігазнаўчы аспект : аўтарэф. дыс. ... канд. пед. навук: 05.25.03 / Л. І. Доўнар ; Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск, 2005. – 21 с.

²⁸ Гл.: ОСВ. Т. 1. С. 306: «At the end of the Soviet period, Belarus was probably the most Russified of all the republics, with a weak sense of national identity».

²⁹ Тамсама: «The beginning of the 21 st century saw a significant growth in numbers: there were 490 publishers in 2002, although 80 per cent of them were orientated towards the Russian-language market» – у пер.: «На пачатак 21 стагоддзя назіраўся значны рост паказчыкаў: у 2002 годзе было 490 выдаўцоў, хоць 80% з іх былі арыентаваны на рускамоўны рынак».

³⁰ Гл. таксама: Кніжнасць новай Беларусі (XIX–XXI стст.) / М. В. Нікалаеў, Л. І. Доўнар, М. А. Лукоўская, Р. С. Матульскі; навук. рэд. В. В. Антонаў, М. В. Нікалаеў. – Мінск : Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2011. – 436 с. : іл. – (Гісторыя беларускай кнігі : у 2 т. ; т. 2); Доўнар, Л. І. Гісторыя беларускай кнігі : вучэб. дапам. / Л. І. Доўнар ; М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск : БДУКМ, 2012. – 252 с.

³¹ Гл. таксама: ОСВ. Т. 1. С. 653: Cyrillic typ (аўтар – Ralph Cleminson).

³² У артыкуле «Samizdat and tamizdat» (ОСВ. Т. 2. С. 1119–1121) хоць якія-небудзь звесткі пра Беларусь адсутнічаюць. Гл., напрыклад: Лаврик, Ю. Самиздат в Белоруссии / Ю. Лаврик // Сов. библиография. – 1991. – № 5. – С. 15–22.

³³ Напрыклад, гл. публ. В. Кіпеля і З. Кіпель на тэму «Беларускі друк на Захадзе=Belarusian publishing in the West» (1993; 1995; 2003; 2006).

³⁴ Напрыклад: 1) у эсэ Дэваны Паўлік (Devana Pavlik) «The History of the Book in the Czech Republic and Slovakia» на с. 284 чытаем, што «the first bible in Cyrillic was printed in Prague in 1517–1519 by Skaryna»; 2) у эсэ Юргена Вармбрунна (Jürgen M. Warmbrunn) «The History of the Book in the Baltic States» на с. 296 (Lithuania): «the first vernacular editions of the Bible had been printed in Vilnius by Skaryna».

³⁵ У асноўным жа, у якасці ўніфікаванай, выкарыстоўваецца сучасная літоўская назва «Vilnius».

Л. І. Доўнар,
кандыдат педагогічных навук, дацэнт